

VAIDA BUIVYDIENĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

PRADINIŲ MOKYKLŲ LIETUVIŲ KALBOS MOKYMO PROGRAMOS 1915–1939 METAIS

ESMINIAI ŽODŽIAI: lietuvių kalbos mokymas; lietuvių kalbos mokymo programos; lietuvių kalbos mokymo programų projektai; programų sandara.

ĮVADINĖS PASTABOS

Pirmaisiais XX a. dešimtmečiais, kai Vakarų Europoje vyravo Ferdinando de Saussure'o ir jo mokinių struktūrinės kalbotyros idėjos, kad kalbą reikia nagrinėti kaip sistemą (Pupkis 2005: 49), Lietuvoje 1901 m. Petro Kriaušaičio (Jono Jablonskio) *Lietuviškos kalbos gramatika* įtvirtino pasirinktą rašytinį normos variantą – atliko pagrindinį normos kodifikavimo darbą (Jablonskis [Petras Kriaušaitis] 1901), kurį J. Jablonskis buvo pradėjęs dirbti dar gyvendamas Mintaujoje (plačiau apie Mintaujos laikotarpį žr. Piročkinas 1977: 65–90; Čepaitienė 2010: 30–43).

Panaikinus lietuviškos spaudos draudimą buvo sudarytos sąlygos toliau plėtoti bendrinės lietuvių kalbos funkcijoms: buvo kuriamos pirmosios lietuviškos lietuvių kalbos mokymo programos (toliau – mokymo programos), rašomi mokykliniai vadovėliai, jų recenzijos, diskutuojama spaudoje, sukurtas *rašomosios kalbos* terminas.

Trečiuoju–ketvirtuoju dešimtmečiais Vakarų Europoje F. de Saussure'o struktūrinės kalbotyros idėjas plėtojo kelios mokyklos, viena ryškiausių – Prahos mokykla. Prahos kalbininkai, nuosekliai remdamiesi F. de Saussure'o mokymo principais, sukūrė modernią kalbos teoriją ir nustatė savitą kalbos aprašymo metodiką, kurioje svarbią vietą užima bendrinės kalbos sąvoka (Pupkis 2005: 49). Prahos lingvistinės mokyklos idėjas skleidė *Gimtosios kalbos* žurnalo bendradarbiai, grįžę iš studijų užsienyje ir susipažinę su naujausiomis to laikotarpio kalbos tyrimo ir norminimo kryptimis, todėl lietuvių kalba buvo norminama ir bendrinės kalbos funkcijos plėtojamos remiantis aiškiau suformuluotais norminimo kriterijais (plg.: „Moderniosios kalbotyros, ypač Prahos lingvistinės mokyklos, veikiami kalbininkai ėmė vis labiau atsižvelgti į struktūrinį bei funkcinį kalbos pobūdį.“ Zinkevičius 1992: 267).

Taigi pirmisiais XX a. dešimtmečiais lietuvių kalbininkams didžiausią įtaką darė F. de Saussure'o bei jo mokinių struktūrinės kalbotyros idėjos ir struktūrinis požiūris į kalbos reiškinius – tai liudija pirmieji J. Jablonskio darbai; o atkūrus Nepriklausomybę Lietuvoje išryškėjo *Gimtosios kalbos* bendradarbių sąsajos su Prahos lingvistine mokykla, ypač buvo remiamasi teorinėmis išvalgomis apie bendrinę kalbą. Grynumo ir taisyklingumo kriterijai, kuriais vadovavosi J. Jablonskis, ir toliau buvo svarbūs, tačiau norminimas buvo diferencijuotas, atsirado naujų vertinimo kriterijų, ne viską imta taisyti griežtai (plačiau žr. Zinkevičius 1992: 267).

Pirmojo pasaulinio karo metais ir ypač Lietuvai paskelbus Nepriklausomybę, lietuvių kalbos mokymo klausimai tapo itin svarbūs kuriant ir skleidžiant tautinės tapatybės sampratą, kai buvo siekiama įtvirtinti lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos statusą bei jos funkcionavimą visuomenėje.

Šio **straipsnio tikslas** – išnagrinėti 1915–1939 m. pradinių mokyklų lietuvių kalbos mokymo programų ypatumus.

- Uždaviniai:** 1) aptarti tiriamojo meto lietuvių kalbos mokymo situaciją;
2) apibūdinti mokymo programų sandarą;
3) atskleisti mokymo programų panašumus ir skirtumus.

Tyrimo **objektas** – 1915–1939 m. parašytų mokymo programų turinys (išsamiau tiriamos ir lyginamos 4 oficialiai patvirtintos mokymo programos), lyginamoji mokymo programų analizė. Aptariami ir atsiliepimai apie minėtas programas spaudoje.

1. LIETUVIŲ KALBOS MOKYMO SITUACIJA 1914–1939 METAIS

Lietuvių kalbos mokymo, kaip ir viso švietimo, raida buvo pristabdyta Pirmojo pasaulinio karo metais (1914–1918). Per karą apie 60 mokyklų su pedagogais pasitraukė į Rusijos gilumą, daugiausia į didesnius miestus: Maskvą, Petrogradą, Tambovą, Voronežą ir kt. Pabėgėliais rūpinosi Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti skyriai (Karčiauskienė 2002: 21; Pukienė 2008: 17–27; Buivydienė 2013: 68–69).

Vokiečių okupacijos metais, kol dar nebuvo sudarytos ir sustiprėjusios okupacinės valdžios institucijos, lietuviai savo iniciatyva ėmė kurti mokyklas, kuriose visi dalykai buvo dėstomi lietuvių kalba. Pasak Zigmo Zinkevičiaus, „[š]vietimą plėsti buvo nelengva. Trūko mokytojų, vadovėlių, mokymo programų, dėstomųjų dalykų lietuviškos terminijos“ (Zinkevičius 1993: 153).

Nuo 1917 m., ir ypač paskelbus Nepriklausomybę, Lietuvoje buvo pradėtos kurti švietėjiškos draugijos, atgijo ir vėl pradėjo plisti lietuviška spauda, pradėjo eiti lietuviškas žurnalas *Lietuvos mokykla* (1918–1940). Mokykliniais vadovėliais rūpinosi Lietuvių mokslo draugija.

Pirmą kartą istorijoje 1922 m. lietuvių kalba tapo valstybinė¹ (Zinkevičius 1992: 213). Tai labai išplėtė lietuvių kalbos vartojimo sritis ir funkcijas (mokyklose, administracinėje, politinėje, visuomeninėje, kultūros ir mokslo srityse). Valstybinio kalbos statuso įtvirtinimas pirmiausia reiškė valstybės įsipareigojimą kalbai ir pagrindinei tą kalbą vartojančių žmonių visuomenei (Mikulėnienė 1998: 7–8; Pupkis 2005: 20; Vainiutė 2010: 25).

Magdalenos Karčiauskienės duomenimis, tarpukario Lietuvoje Švietimo ministerija mokyklinių vadovėlių griežtai nereglementavo, tačiau reikalauta, kad juos patvirtintų prie ministerijos veikusios knygų leidimo komisijos. Buvo leidžiama naudoti tuo pačiu metu parengtus skirtingų autorių to paties dalyko ir tiems patiems mokymo metams skirtus vadovėlius (Karčiauskienė 2000: 41).

Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje pradėta leisti daugiau ir geresnės kokybės lietuviškų elementorių. Jų tobulinimo klausimais nemažai diskutuota spaudoje (Jablonskis 1920;

¹ Valstybinės kalbos statusas buvo įtvirtintas 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Konstitucijoje (Zinkevičius 1992: 213).

1920a; 1922 ir kt.; Murka 1920; 1923 ir t. t.). Apskritai, pasak Eglės Paškevičiūtės-Kundrotienės (2009: 126), 1918-ieji buvo produktyviausi vadovėlių leidybos metai².

Rengiantis vidurinės mokyklos reformai, 1925–1936 m. itin suaktyvėjo vadovėlių vertinimas ir recenzavimas. 1929 m. Švietimo ministerijos direktyvose buvo siūlyta Komisijos recenzijas apie mokymo priemones skelbti spaudoje, organizuoti vadovėlių konkursus ir sutelktomis pastangomis siekti, kad ateityje *lietuvių vaiko* vadovėliuose nebūtų pasigendama *lietuviškos dvasios* (Lomanas 1930: 6–7). Recenzijos apie jau išleistus ir dar rengiamus išleisti vadovėlius mokykloms bei aktualūs straipsniai pedagogikos, lietuvių kalbos, švietimo, kultūros tematika gausiai ir plačiai buvo skelbiami tuometinėje periodinėje Lietuvos pedagogų spaudoje: *Švietimo darbas* (1919–1930), *Lietuvos mokykla* (1918–1940), *Tautos mokykla* (1927–1940), *Mokykla ir gyvenimas* (1921–1941), *Mokykla ir visuomenė* (1933–1936) ir kt.

Šio darbo rezultatus mokyklos akivaizdžiai pajuto jau XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje. „Buvo išugdyti profesionalūs mokytojai, nusistovėjo mokymo programų turinys, buvo parengti originalūs vadovėliai, kurių kokybė, lyginant su laikotarpio pradžia, labai pasikeitė: visą švietimo sistemą vienijo ugdymo tikslai ir uždaviniai, kėlę tautos dvasią, dorą, visuomeniškumą, kūrybiškumą“; – teigia Jūratė Jagminienė (2013).

Tarpukario Lietuvos lietuvių kalbos elementoriams ir gramatikoms didelį poveikį turėjo Rygiškių Jono (Jono Jablonskio) *Lietuvių kalbos gramatika* (1922)³. Ji tapo pagrindine mokslo knyga aukštųjų mokyklų studentams, gimnazijų mokytojams, mokyklinių vadovėlių autoriams.

Kalbos norminimui įtaką darė ir kiti J. Jablonskio darbai: *Lietuvų kalbos sintaksė*, parašyta ir išleista dar 1911 m. (Jablonskis [Rygiškių Jonas] 1911), ir 1928 m. pasirodžiusi kita sintaksės mokslui skirta knyga – *Linksniai ir prielinksniai* (Jablonskis [Rygiškių Jonas] 1928). Kadangi, pasak Z. Zinkevičiaus (1992: 153), iki J. Jablonskio sintaksė buvo bene silpniausia lietuvių kalbos mokymo sritis, šie darbai buvo labai vertingi ir reikalingi mokyklinių vadovėlių autoriams.

Vadovėlių poreikį Nepriklausomoje Lietuvoje jautė ne tik J. Jablonskis, daug pedagogų ir lietuvių kalbos specialistų ėmėsi rašyti elementorius, mokykloms skirtas gramatikas ir skaitinių knygas. Kai kurie vadovėliai buvo kartojami, atnaujinami, bet daug buvo rašoma ir naujų. Spaudoje vyko gausios diskusijos, vadovėliai buvo recenzuojami. J. Jablonskis, kiek įstengė, recenzuodavo bendrojo ugdymo dalykų vadovėlius, bet daugiausia dėmesio, be abejo, skyrė elementoriams ir gimtosios kalbos vadovėliams.

² Viena iš gausios leidybos priežasčių – nustatytos konkrečios pinigų sumos už atliktus darbus: honorarai vertėjams su visa redakcija – 75 Rub už lanką, originaliems rašytojams – 112 Rub 50 kap., korektoriui – atitinkamai 8 Rub (Paškevičiūtė-Kundrotienė 2009: 126).

³ Po 1901 m. *Lietuviškos kalbos gramatikos* 1919 m. vasarą buvo išleista Kriaušaičio ir Rygiškių Jono pasirašyta *Lietuvių kalbos gramatika. Etimologija. Pirmosioms mūsų aukštesniosioms mokslo įstaigoms*. Vilnius: Žaibo spaustuvė, 1918 (1919). Ši knyga, pasirašyta dviem slapyvardžiais, kurie rodė sąsajas su 1901 m. gramatika, pasak Arnoldo Piročkino, neišpopuliarėjo dėl šių priežasčių: išleidimo laikotarpiu buvo okupuotas Vilnius ir 1922 m., po trejų metų, išėjęs patobulintas gramatikos variantas – 1922 m. Rygiškių Jono *Lietuvių kalbos gramatika. Etimologija. Vidurinėms mokslo įstaigoms*. Antrasis leidimas. Kaunas–Vilnius: Švyturio bendrovės leidinys.

2. 1915–1939 METŲ LIETUVIŲ KALBOS MOKYMO PROGRAMŲ APŽVALGA

Karo metais pedagogai ir kalbininkai rūpinosi lietuvių kalbos mokymu. Yra duomenų, kad 1915 m. buvo sukurti du mokymo programų projektai⁴. Apie abi programas žinių pateikia J. Jablonskis⁵ *Lietuvos balse* (1915 m., Nr. 4) išspausdintame straipsnyje „Dėl lietuvių kalbos programos mūsų mokykloms“ (Jablonskis 1915 [1933: 57]). Straipsnyje kritikuojama 1915 m. kovo mėnesį Ministerijos⁶ patvirtinta lietuvių kalbos programa vidurinėms mokslo įstaigoms (*Программа литовского языка для средних учебных заведений*).

J. Jablonskio straipsnyje pabrėžiama, kad ši Švietimo ministerijos patvirtinta programa „nieko bendra neturi su tuo programos projektu, kurį buvo išdirbęs vasaros atostogomis kelių mūsų mokytojų būrelis“ (Jablonskis 1915 [1933: 57]). **Vadinasi, buvo sukurtas dar vienas lietuvių kalbos programos projektas, kuris, deja, nebuvo patvirtintas.** Plačiau šio projekto J. Jablonskis nekommentuoja ir tikslesnių duomenų nepateikia, straipsnyje nurodo tik patvirtintosios 1915 m. programos trūkumus: netinkamus vadovėlius (dėl netaisyklingos kalbos ir netinkamo mokyklai turinio kritikuoti šie vadovėliai: *Mūsų Dirva*, *Skaitymo knyga*, Juozo Damijonaičio *Trumpa lietuvių kalbos gramatika*, Maironio *Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga* ir kt.); apgailėstauja, kad programoje niekur nenurodyta, jog „mokytojui turi rūpėti mokykloje pirmiausia kelti aikštėn žmonių kalba – žmonių kalbos dėsniai ir įstatymai, kad mokykloje reikia skaityti ir nagrinėti su mokiniais ypačiais tie darbai ir darbeliai, kurių kalba graži, lengva, ir visiškai sutinka su žmonių kalbos dėsniais“ (1915 [1933: 58]).

Kritikuojama, kad mokymo programoje nurodyta per daug (net 40) lietuvių rašytojų (nuo XIX a. iki XX a. pradžios), iš kurių ne visi yra verti būti skaitomi mokykloje, ypač kalbai ugdyti. Programoje nenurodoma, kiek valandų turi būti skiriama lietuvių kalbai, taip pat nekalbama apie lietuvių kalbos mokytojui keliamus reikalavimus (Jablonskis 1915 [1933: 58]). Taigi ši programos recenzija įdomi ir vertinga tuo, kad suteikia žinių ne tik apie dvi 1915 m. lietuvių kalbos mokymo programas, bet ir apie J. Jablonskio lietuvių kalbos mokymo sampratą: rekomenduojamų vadovėlių kalba turinti būti graži ir taisyklinga, vadovėlių turinys – atitinkantis pedagoginius reikalavimus, programa turinti padėti mokytojams „iškelti žmonių kalbos dėsniai ir įstatymai“ (Jablonskis 1915 [1933: 58]), vadovėlių skaitymo tekstai turi būti parašyti natūralia, gražia kalba (pasak J. Jablonskio, „rašantiems dirbtine kalba <...>, neturėtų būti vietos rimtoje mokykloje“; 1933: 58), programoje turi būti nurodytas mokymo valandų skaičius.

Apie nepatvirtintą 1915 m. lietuvių kalbos programos projektą šiek tiek informacijos teikiama žurnalo *Vairas* (LD 1915: 310) 19 numeryje. **Trumpame anoniminiame pranešime** rašoma, kad lietuvių delegacija, kurios atstovai buvo Yčas⁷, Antanas Smetona ir Stasys Šilingas, švietimo ministrui įteikė „lietuvių pedagogų būrelio sustatytą lietuvių kalbos vidurinėse mokyklose programą“ (LD 1915: 310). Straipsnyje šiek tiek aptariama lietuvių kalbos mokymo situacija mokyklose, tačiau pati mokymo programa plačiau nekommentuojama.

1919–1920 m. imtasi ir mokyklos pertvarkymo veiksmų, „kurie lėmė ir naujų programų kūrimą“ (Salienė 2009: 31). 1919 m. *Švietimo darbo* pirmajame numeryje buvo išspausdinta

⁴ Iki šių programų žinomos dvi XX a. pradžios lietuvių kalbos mokymo programos, parašytos 1906 ir 1909 m. (PLK 1906; LKP 1909). Plačiau žr. Buivydienė 2011; Buivydienė 2013.

⁵ Straipsnis pasirašytas Mokytojo slapyvardžiu.

⁶ Ministerijos sritis šaltinyje nenurodyta.

⁷ Vardas nenurodytas. Tikėtina, kad tai buvo Martynas Yčas (1885–1941).

Pradedamųjų mokyklų laikinoji programa, joje buvo paskelbta ir ketverių metų lietuvių kalbos programa pradinėms klasėms (PMLP 1919: 10–11), žr. 1 lentelę. Po metų *Švietimo darbe* (RP 1920) paskelbtas Švietimo ministerijos bendrojo lavinimo mokyklų reformos projektas. Reformos projekte teikta ir Lietuvių kalbos (ir pasaulio literatūros) programa, kurioje numatytas gramatikos mokymas, trumpa literatūros teorijos ir raštijos apžvalga (1–4 klasės⁸), lietuvių literatūros istorijos apžvalga ir XX a. pradžios literatūrinis palikimas (RP 1920: 25–26). Pasak Vilijos Salienės, ši programa turėjo ir trūkumų, nes joje buvo „nepakankamai akcentuojamas lietuvių ir pasaulinės literatūros ryšys, netolygus gramatikos ir literatūros išdėstymas centruose“ (Salienė 2009: 31).

Nauja Lietuvių kalbos ir visuotinės literatūros programa buvo patvirtinta 1923 m., tačiau ji buvo naudojama neilgai (žr. 1 lentelę). 1929 m. buvo sukurta nauja Lietuvių kalbos ir pasaulinės literatūros programa, kurioje, pasak V. Salienės (2009), jau palyginti daugiau dėmesio buvo skiriama bendriesiems mokymo ir auklėjimo klausimams, mokslinėms ir praktinėms rekomendacijoms dėl lietuvių kalbos mokymo.

Poreforminės mokyklos programos projektas išleistas 1937 m. (VMP 1937). Šioje mokymo programoje daug dėmesio skiriama bendrinei kalbai, jos raidai ir santykiui su mokinių vietos tarpe. Sumažinta kai kurių dalykų (dialektologijos, lyginamosios indoeuropiečių gramatikos), nelabai susijusių su bendrine kalba⁹. Gramatikos medžiaga buvo pateikta nuosekliai ir sistemingai.

Taigi per palyginti trumpą laiką buvo parašyta daug įvairių ir skirtingų mokymo programų (žr. 1 lentelę).

1 LENTELE. 1915–1940 m. lietuvių kalbos mokymo programos

Nr.	Pavadinimas	Bruožai / apibūdinimas
1.	Программа литовского языка для средних учебных заведений, 1915.	1915 m. kovo mėnesį patvirtinta lietuvių kalbos programa vidurinėms mokslo įstaigoms. J. Jablonskio recenzija (Jablonskis 1915: 57).
2.	Mokytojų būrelio sukurtas lietuvių kalbos programos projektas (<i>Vairas</i> , 1915, Nr. 19).	1915 m. <i>Vairo</i> 19 numeryje (p. 310) pateikiama informacija, kad lietuvių delegacija, kurios atstovai buvo Yčas, Antanas Smetona ir Stasys Šilingas, švietimo ministrui įteikė „lietuvių pedagogų būrelio sustatytą lietuvių kalbos vidurinėse mokyklose programą“.

⁸ Pagal šį naująjį mokymo planą buvo „nustatyti bendrojo lavinimo mokyklų trys laipsniai“ (RP 1920: 17): įvestas ketverių metų pradinis mokymas, pakeitęs dviklases ir triklases pradines mokyklas, pavadintas mažąja (pradedamąja) mokykla, antrasis laipsnis – vidurinioji (atitinka, pasak autorių, progimnaziją) ir trečiasis laipsnis – didžioji (atitinka, pasak autorių, aukštesniąsias gimnazijos klases) (RP 1920: 17). Naujasis mokymo planas buvo parengtas pagal 1920 m. Steigiamojo Seimo išleistą Pradžios mokyklos įstatymą, kuris nustatė ketverių metų privalomą pradinį mokymą. Vadovaujantis šiuo įstatymu, kaimuose daugiausia veikė trijų skyrių, miestuose – dvikomplektės keturių ar penkių skyrių pradžios mokyklos. Kuriantis ketverių metų pradinei mokyklai, privalomas jos lankymas, nesant pakankamo tinklo, buvo įvedamas dalimis. Mokytojų darbą prižiūrėjo Švietimo ministerijos skiriamas apskrities mokyklų inspektorius. 1925 m. Pradžios mokyklų įstatymas buvo pakeistas. Sustiprinta centralizuota Švietimo ministerijos valdžia. Savivaldybėms palikta rūpintis tik materialiais mokyklų reikalais. Naujuoju įstatymu nustatyta, kad gali būti pradinių mokyklų ir su aukštesniais skyriais. Šešių skyrių pradžios mokyklos pradėtos steigti nuo 1933 m. 1936 m. išleistas naujas Pradžios mokyklų įstatymas (plačiau žr. Bukauskienė 1995).

⁹ Plačiau žr. (Salienė 2009).

Nr.	Pavadinimas	Bruožai / apibūdinimas
3.	Pradedamųjų mokyklų laikinoji programa (<i>Švietimo darbas</i> , 1919, Nr. 1).	Programą parengė Švietimo ministerijos darbuotojai (neįvardyti) ir pedagogai Murka, Vokietaitis, muzikas Tallat-Kelpša ir dailininkas Sklėrius ¹⁰ . Programa apima ketverių metų lietuvių kalbos mokymą. Nurodomos skaitymo, pasakojimo, rašymo ir gramatikos temos, rekomenduojami vadovėliai ir kitos mokymo priemonės.
4.	Lietuvių kalbos (ir pasaulio literatūros) programa (<i>Švietimo darbas</i> , 1920, Nr. 6–7).	Lietuvių kalbos programa (antrojo ir trečiojo mokyklos laipsnių) pateikta glaustai, visas kalbos kursas vadinamas gramatika. Kalbos mokymas (I klasė) pradedamas fonetika (balsiai, priebalsiai, dvibalsiai). Per pirmuosius mokslo metus nurodoma mokytis visų kalbos dalių, didžiųjų sakinio dalių, antrininkų sakinio dalių (trumpai), pagrindinių ir šalutinių sakinių. Antraisiais ir trečiaisiais metais turi būti nagrinėjamos visos kalbos dalys, sakinių dalys ir sakinių rūšys. Ketvirtieji metai skiriami kalbos istorijai (<i>Žymesnieji mūsų raštų istoriniai momentai</i> (trumpa tų momentų istorinė apžvalga, p. 24). Penktoje klasėje siūloma kartoti ir gilinti kalbos žinias, trumpai supažindinti su tarmėmis. Šeštai ir septintai klasei kalbos temų nebeskiriama.
5.	Lietuvių kalbos ir visuotinės literatūros programa, Kaunas, 1923.	Nauja: literatūros teorija iliustruojama literatūros tekstų pavyzdžiais, visuotinė literatūra derinama su lietuvių literatūra pagal žanrus.
6.	Lietuvių kalbos ir pasaulinės literatūros programa, Kaunas, 1929.	Gramatikos medžiaga detalizuota, išskiriami specifiniai aspektai: pavyzdžiui, aštuntoje klasėje turi būti dėstomi lyginamosios indoeuropiečių istorinės gramatikos pagrindai. Pateikiama išsamesnė lietuvių literatūros programa.
7.	Lietuvių kalbos ir literatūros programa (projektas) (Vidurinių mokyklų programos (projektai), Kaunas, 1937.	Dėmesys skiriamas kalbai, jos istorijai ir santykiui su mokinių gimtąja tarpe. Gramatikos medžiaga pateikiama nuosekliai, sistemingai. Programoje daug dėmesio skiriama stilistikai, rašybos dalykai aiškinami atskirai nuo morfologijos temų, kartu su skyryba. Stilistikai priskiriama nemažai šių dienų požiūriu leksikos kurso dalykų (pavyzdžiui, trečioje klasėje skoliniai ir svetimybės), kalbos dalykai siejami su kalbos istorija.
8.	Pradinės mokyklos lietuvių kalbos programa (Pradinės mokyklos programos. Švietimo ministerijos patvirtintas projektas), Kaunas, 1939 ¹¹ .	I–VI skyrių programos ¹² . I ir II skyrių programos temos suskirstytos pagal tris veiklas (kalbėjimas, skaitymas, rašymas) ir <i>aplinkotyrinės</i> temos; II–VI skyrių – kalbėjimo, skaitymo ir rašymo. Nurodomas valandų per savaitę skaičius (nuo 8 iki 5 valandų per savaitę). Pastabose aiškinama, kad „programa nurodo tik pačią medžiagą. Jos supaprastavimas ir suplanavimas yra mokytojo priedermė“ (p. 10).

.....
¹⁰ Vardai šaltinyje nenurodyti.

¹¹ Pagal šį projektą 1940 m. buvo išleista jau patvirtinta Pradžios mokyklų programa (PMP 1940), jos *Žodyje mokytoju* teigiama, kad projekto programa buvo šiek tiek susiaurinta (p. 7).

¹² Steigiamasis Seimas 1920 m. išleido Pradžios mokyklų įstatymą, kuris nustatė ketverių metų privalomos pradinės mokyklos laiką. Pradžios mokyklų įstatymas buvo pakeistas 1925 m. Jame buvo numatyta, kad gali būti pradinių

Taigi 1915–1939 m. mokymo programos pradinėms ir vidurinėms mokykloms buvo kuriamos intensyviai. Iš 1 lentelės duomenų matyti, kad programose ryškėja tam tikra kalbos kurso sandara: fonetika, morfologija, sintaksė, rašyba, stilistika, kalbos ugdymas. Be abejo, mokymo programos skyrėsi apimtimi, medžiagos išdėstymu, temų paskirstymu. 1937 m. programoje sumažinta dalykų, nelabai susijusių su bendrine kalba ir jos mokymu: mažiau dialektologijos ir, palyginti su 1929 m. programa, lyginamosios indoeuropiečių gramatikos. 1937 m. programoje daug dėmesio skiriama stilistikos kursui, kalbos dalykai siejami su kalbos istorija ir kalbos raida. Rašto darbai mokymo programose vadinami rašiniais.

3. 1919–1939 METŲ PRADINIŲ MOKYKLŲ LIETUVIŲ KALBOS MOKYMO PROGRAMŲ ANALIZĖ

Kalbos mokymui ir pradinių klasių mokytojams bei vadovėlių autoriams buvo svarbi 1919 m. išspausdinta Pradedamųjų mokyklų laikinoji programa (žr. 2 lentelę). Tai buvo pirmoji ketveriems mokymo metams skirta lietuvių kalbos programa pradinėms klasių.

Programoje gana smulkiai pateikiamos pokalbių temos (pavyzdžiui, pirmųjų metų pašnekesių temos: klasė, mokiniai, mokytojas, mokykla, namai ir kiti tokie daiktai arba vaikų matomi jų paveikslai; keturios pasaulio šalys, jų suvokimas mokykloje, namie ir kitur ir kt., p. 10), skaitymo, rašymo, pasakojimo užduotys (pavyzdžiui, *skaitymai ir nagrinėjimai lengvo turinio apsakymėlių, pasakojimų, pasakaičių. Sąmojingas atpasakojimas to, kas skaitoma, ir sakymas iš atminties lengvučių eilių, pasakaičių* – antraisiais metais, p. 10). Kalbos mokslo temos išdėstytos per visus ketverius metus, kiekvienais metais kalbos žinios vis gilinamos – taigi mokoma koncentrais (žr. 2 lentelę).

2 LENTELE. 1919 m. Pradedamųjų mokyklų laikinosios programos lietuvių kalbos mokymo temos¹³

Skyrus	Fonetika (tartis)	Morfologija (rašyba)	Sintaksė (skyryba)	Kalbos dalys
I (10 pamokų per savaitę ¹⁴)	<i>Balsiai, dvibalsiai ir priebalsiai, jų kietumo ir minkštumo supratimas. Tariamasis „i“; minkštinamasis „i“; ilgieji ir trumpieji balsiai ir jų išlaikymas tariant. Garsai</i> (p. 10)	<i>Žodžiai, skiemens, garsų žymėjimas, didžiosios ir mažosios raidės</i> (p. 10).	<i>Sakiniai</i> (p. 10).	

mokyklų ir su aukštesniais skyriais. Šešių skyrių pradžios mokyklos pradėtos steigti nuo 1933 m. Pradžios mokyklų įstatymas priimtas 1936 m., jame išliko šešerių metų pradinis mokymas (Bukauskienė 1989: 10).

¹³ Temų formuluotės ir rašyba čia ir toliau paliekama originali.

¹⁴ Pamokų skaičius per savaitę ketverių metų ir keturių klasių pradedamojoje mokykloje (PMLP 1919: 21).

Skryrius	Fonetika (tartis)	Morfologija (rašyba)	Sintaksė (skiryba)	Kalbos dalys
II (9 pamokos per savaitę)	<i>Garsas. Balsiai ir dvibalsiai; priebalsiai kietieji, minkštieji, tęsiamieji ir netęsiamieji (p. 10).</i>	<i>Žodis, skiemuo, raidė (p. 10).</i>	<i>Sakinys, sakinio dalių nagrinėjimas klausimai- mais, be terminų. Taškas, klaustukas, šauktukas, kablelis (p. 10).</i>	<i>Daiktavardžiai, būd- vardžiai, jų giminė (gimtys) ir skaičiai. Veiksmazodžiai, jų skaičiai, asmens, laikai, liepiamoji ir tariamoji nuosakos (p. 10).</i>
III (6 pamokos per savaitę)		<i>Linksniuojamųjų kalbos dalių galūnėse nosiniai ir y, e, é, o, a. Rašymas žodelyčių ne, nė, nie, nei (p. 10).</i>	<i>Sakinys ir jo dalys, sakinio dalių vadini- mas vardais; kryptis ir įterptiniai žodžiai. Sutartiniai sakiniai ir jų skiriamieji ženklai (p. 10).</i>	<i>Linksniuojamosios kal- bos dalys. Linksniai. Linksniuotės. Veiksmazodis. Asmenavimas ir as- menuotės be dalyvių. Veiksmazodžių lieme- nyse ir galūnėse a—o —i, e—é, i—y, u—ū. Dalyviai, jų laikai, ga- lūnių rašyba, dalyvių tarimas gimtąja ir rašo- mąja tarne. Prieveiksmis; jo rašyba. Prielinksniai ir sąjun- gos. Prielinksniai ir priešdėliai. Priesagos el, él, yn, in, ūn, ing (p. 10).</i>
IV (4 pamokos per savaitę)		<i>Žodžių sudėtis; liemuo, priešdėlis, priesaga, galūnė. Ištininiai ir sudurtiniai žodžiai. Žodžių giminingumas (p. 11).</i>	<i>Aplinkybių žodžiai – laiko, vietos, būdo, priežasties, tikslo. Sakinio dalys, keliais žodžiais reiškiamos. Supratimas sudėtinių, sudurtinių, pagrindinių, šalutinių sakinių ir ski- riamųjų ženklių vartoji- mas (p. 11).</i>	<i>Visos kalbos dalys ir jų lytys. Dalyviai, pa- dalyviai, pusdalyviai. Bendratis (ir būdinys) (p. 11).</i>

Iš mokymo programoje pateiktų temų matyti, kad rengėjai pirmajame pradedamosios mokyklos skyriuje rekomenduoja daugiausia mokytį rašyti ir skaityti, pažinti ir skirti balsius, priebalsius ir dvibalsius. Siūloma mokytį didžiųjų ir mažųjų raidžių rašybos. Nuo antrųjų metų programoje jau teikiamos kalbos ir sakinio dalių mokymo temos ir tęsiamos pirmaisiais metais pradėtos temos: mokoma balsių, priebalsių ir dvibalsių. Trečiaisiais metais – rašybos, skirybos taisyklės ir toliau siūloma mokytį kalbos ir sakinio dalių. Ketvirtaisiais metais rekomenduojama mokytį žodžio dalių, sudėtingesnių sakinio dalių atvejų, kartojamos visos kalbos

dalys ir dar teikiamos dalyvių, padalyvių ir pusdalyvių bei bendraties mokymo temos. Matyti, kad siūloma mokyti koncentrais, pavyzdžiui, antraisiais metais sakinio dalys nagrinėjamos be terminų, o trečiaisiais ir ketvirtaisiais metais nurodoma mokyti ir terminų, supažindinti su kalbos dalimis siūloma taip pat palaiptai.

Gali būti, kad mokymo programos rengėjai buvo susipažinę ir su 1909 m. J. Jablonskio sukurta lietuvių kalbos programa, nes panašumų esama (žr. 3 lentelę).

3 LENTELE. 1909 m. ir 1919 m. pradinių mokyklų lietuvių kalbos mokymo programų temos

Mokymo metai	Pamok. per sav.	Jono Jablonskio programa (1909)	Pamok. per sav.	1919 m. programa
I	3	<p><i>Balsės ir priebalsės.</i> <i>Priebalsių suminkštėjimai prieš q, o, u (ir q, u, ū).</i> <i>Vartojimas į ir y, taipogi ū, e, é.</i> <i>Dvibalsės (ai, ei, au, ui) ie, uo.</i> <i>Ištarimas q, ę, u (mokinių tarpe ir knygų kalba).</i> <i>Dalinimas žodžių į skiemenis ir kilnojimas iš vienos eilės kiton.</i> <i>Mažosios ir didėsės raidės.</i> <i>Kirčiai (p. 1).</i></p>	10	<p><i>Kalba, sakiniai, žodžiai, skiemens, garsai, garsų žymėjimas, didžiosios ir mažosios raidės.</i> <i>Balsiai, doibalsiai ir priebalsiai, jų kietumo ir minkštumo supratimas. Tariamasis „i“ ir minkštinamasis „i“; ilgieji ir trumpieji balsiai ir jų išlaikymas tariant (p. 10).</i></p>
II	3	<p><i>Sakinys ir jo dalys.</i> <i>Žodžiai, reiškiantieji daiktą, jo būdą ir veiksmą.</i> <i>Daiktavardis, skaitliai, gymės ir linksnių galūnės sulig klausimų.</i> <i>Įvardės, pakeičiančios daiktavardžius.</i> <i>Būdvardis, jo sutaikymas su daiktavardžiu gymėje, skaitliuje, linksnių galūnės sulig klausimų (būdvardžiai linksniuojama draug su daiktavardžiais).</i> <i>Veiksmažodis, ypatos ir laikai (paprastieji) sakymo būdai.</i> <i>Priešdėlis, jo rašymas drauge su žodžiu ir skyrium.</i> <i>Vartojimas q, ę, į, u svarbiausiuose atsitikimuose (žodžio viduryje ir pabaigoje).</i> <i>Taškelių, klausimo ir šauksmo ženklų vartojimas svarbiausiuose atsitikimuose, dvitaškis (prieš vienokių žodžių eilę ir svetimąją kalbą), kableliai (įvedant svetimus žodžius), skirsnelis.</i></p>	9	<p><i>Sakinys, žodis, skienuo, garsas, raidė.</i> <i>Balsiai ir doibalsiai; priebalsiai kietieji, minkštieji, tęsiamieji ir netęsiamieji.</i> <i>Daiktavardžiai, būdvardžiai, jų giminės (gimtys) ir skaičiai. Veiksmažodžiai, jų skaičiai, asmens, laikai, liepiamoji ir tariamoji nuosakos.</i> <i>Sakinys; sakinio dalių nagrinėjimas klausimais, be terminų.</i> <i>Taškas, klaustukas, kablelis (p. 10).</i></p>

Mokymo metai	Pamok. per sav.	Jono Jablonskio programa (1909)	Pamok. per sav.	1919 m. programa
III	2	<p><i>Daiktavardžiai tikrieji ir netikrieji, daiktavardžiai vien daugiskaitoje arba vienas-kaitoje tevartojami.</i></p> <p><i>Bendrosios gymės daiktavardžiai.</i></p> <p><i>Būdvardžiai, būdvardžių laipsniavimas, vientisieji ir doilypuotieji būdvardžiai¹⁵.</i></p> <p><i>Įvardės, jų skyriai ir linksniavimas.</i></p> <p><i>Skaitvardžiai ir jų linksniavimas.</i></p> <p><i>Veiksmažodžiai¹⁶, visi sakymo būdai ir laikai.</i></p> <p><i>Kitos kalbos dalys.</i></p> <p><i>Sakinys ir jo dalys: veikėjas, apysaka, ap-tartis ir aplinkybių žodžiai.</i></p> <p><i>Paprastieji ir sudurtieji sakiniai.</i></p>	6	<p><i>Linksniuojamosios kalbos dalys. Links-niai. Linksniuotės.</i></p> <p><i>Linksniuojamųjų kalbos dalių galūnėse nosiniai q, ę, į, ū.</i></p> <p><i>Veiksmažodis. Asmenavimas ir asmenuotės be dalyvių. Veiksmažodžių liemenyse ir galūnėse a-o-i, e-ė, i-y, u-ū.</i></p> <p><i>Dalyviai, jų laikai, galūnių rašyba, dalyvių tarimas gimtąja ir rašomąja tar-me.</i></p> <p><i>Prieveiksmis; jo rašyba.</i></p> <p><i>Prielinksniai ir sąjungos. Prielinksniai ir priešdėliai: su, są, į, ant, pri, pry, prie, api, apy, at, par, per, nu, nuo; rašymas žodelyčių ne, nė, nie, nei; priesagos el, ėl, yn, in, ūn, ing.</i></p> <p><i>Sakinys ir jo dalys; sakinio dalių vadini-mas vardais; kryptis ir įterptiniai žodžiai.</i></p> <p><i>Sutartiniai sakiniai ir jų skiriamieji žen-klai (p. 10).</i></p>
IV			4	<p><i>Aplinkybių žodžiai – laiko, vietos, būdo, priešasties, tikslo.</i></p> <p><i>Sakinio dalys, keliais žodžiais reiškiamos.</i></p> <p><i>Visos kalbos dalys ir jų lytys.</i></p> <p><i>Dalyviai, padalyviai ir pusdalyviai.</i></p> <p><i>Bendratis (ir būdinys).</i></p> <p><i>Žodžių sudėtis; liemuo, priešdėlis, priesa-ga, galūnė. Ištininiai ir sudėtiniai žodžiai.</i></p> <p><i>Žodžių giminingumas.</i></p> <p><i>Supratimas sudėtinių, sudurtinių, pag-rindinių, šalutinių sakinių ir skiriamųjų ženklų vartojimas (p. 11).</i></p>

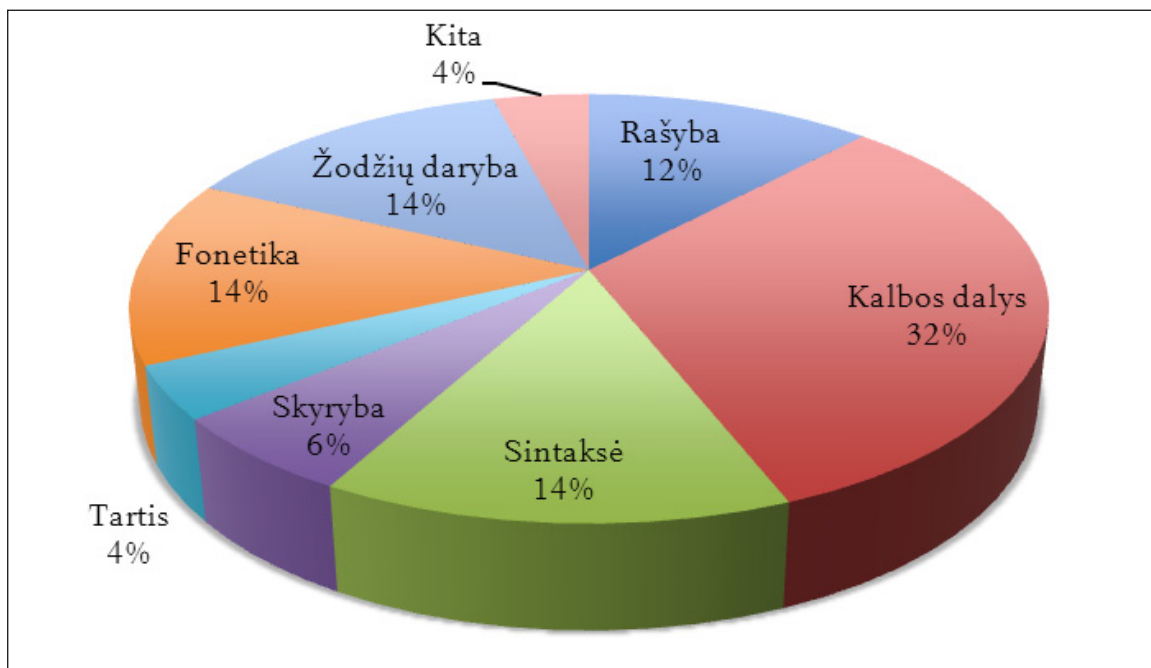
Abiejose mokymo programose pirmaisiais metais siūloma mokyti balsių, priebalsių, dvibal-sių, supažindinti su minkštėjimo atvejais – tai svarbu mokant rašyti ir skaityti; dėmesio skiria-ma ir taisyklingai tarčiai, įtrauktos didžiųjų ir mažųjų raidžių rašymo temos. Kirčiavimas 1919 m. programoje neminimas ne tik pirmaisiais mokymo metais, bet ir visoje ketverių metų programoje.

Labiausiai skiriasi antrųjų metų kurso apimtis – 1919 m. programoje siūloma mokyti bal-sių, priebalsių ir dvibalsių, daiktavardžio, būdvardžio ir veiksmažodžio ir supažindinama su sakinio dalimis, o J. Jablonskio programoje – daiktavardžio, būdvardžio, veiksmažodžio ir įvar-

¹⁵ Ištaisyta. Originale – *daiktavardžiai*.

¹⁶ Ištaisyta korektūros klaida: *versksmažodžiai* (= *veiksmažodžiai*).

džio, priešdėlių rašybos. Abiejose mokymo programose antraisiais metais rekomenduojama mokytį skyrybos. 1919 m. programoje trečiaisiais ir ketvirtaisiais metais gerokai daugiau temų skirta praktiniams rašybos dalykams ir žodžių darybai (pavyzdžiui, *linksniuojamųjų kalbos dalių galūnėse nosiniai balsiai. Veiksmazodžių liemenyse ir galūnėse a-o-i, e-ė, i-y, u-ū. Dalyviai, jų laikai, galūnių rašyba, dalyvių tarimas gimtąja ir rašomąja tarme. Prieveiksmis; jo rašyba ir kt.*, p. 10). Taigi 1919 m. programa labiau orientuota į praktinę gramatiką¹⁷.

1 PAV. 1919 m. Pradedamųjų mokyklų laikinosios programos temų santykis procentais

Ištyrus visų ketverių metų temas ir apskaičiavus procentais (žr. 1 pav.), matyti, kad vis dėlto daugiausia iš visų mokymo programos temų, net 32 proc., skiriama mokytį kalbos dalių, toliau po lygiai dėmesio skiriama žodžių darybai, sintaksei ir fonetikai, šiek tiek mažiau – rašybai mokytį. Net skyrybos ir tarties temų palyginti mažai.

1919 m. programoje kiekvieno skyriaus kurso pabaigoje nurodomos reikalingos *Mokslo priemonės* – vadovėliai ir vaikų grožinė literatūra (PMP 1919: 10). Taigi 1919 m. labai trūko naujų lietuvių kalbos vadovėlių pradinėms mokykloms, vis dar buvo mokoma iš 1905–1915 m. parašytų elementorių ir gramatikų. Šiek tiek naujesni buvo Jono Murkos vadovėliai – 1916 ir 1917 m. (*Vaikų darbymečiui*, 1916; *Lietuvių kalbos vadovėlis*, 1917).

Kaune 1939 m. buvo išspausdintas Švietimo ministerijos patvirtintas Pradinės mokyklos programos projektas. Jame buvo numatytas šešerių metų pradinis mokymas, todėl programoje buvo pateikta ir šešerių metų lietuvių kalbos mokymo programa (p. 4–10). Kiekvieno skyriaus pradžioje nurodomas valandų skaičius, o programos medžiaga skiriama į tris grupes pagal skirtingas veiklas: kalbėjimą, skaitymą, rašymą (pirmajam ir antrajam skyriui dar pridedamos *aplinkotyrinės* temos) (žr. 4 lentelę).

¹⁷ 1919 m. programa ne tik orientuota į praktinės vartosenos įgūdžių formavimą, bet ir atkreipia dėmesį į kitus praktikoje praversiančius dalykus, pavyzdžiui, ketvirtaisiais metais nurodoma mokytį rašyti laiškus, prašymus, pareiškimus, sutartis, sąskaitas, apyskaitas ir kt. (PMP 1919: 11).

4 LENTELĖ. 1939 m. Pradinės mokyklos lietuvių kalbos programos temos

Skyrius, val. skaičius	Kalbėjimas	Skaitymas	Rašymas
I skyrius, 8 val. per sav.	<p><i>Laisvas vaikų pasakojimas ir mokytojo su mokiniais pasikalbėjimas apie įdomesnius patyrimus, įspūdžius, nuotykius, kasdien vartojamus daiktus.</i></p> <p><i>Pasikalbėjimas žiūrinėjant paveikslus, piešinius.</i></p> <p><i>Pratinimas sąmoningai klausyti mokytojo skaitymo (prozos ar eilėraščio), sekamos pasakos.</i></p> <p><i>Mėginimas skaitytus straipsnelius atpasakoti.</i></p>	<p><i>Skaitymo pradžia. Lengvučių posakių ir straipsnelių skaitymas iš elementoriaus. Ilgesnių straipsnelių ir lengvų eilėraščių skaitymas (pasirengus ir be pasirengimo). Išmokimas padeklamuoti vieną kitą eilėraščių, pasekti vieną kitą trumpą pasakaitę.</i></p> <p><i>Taško paisymas skaitant. Ilgųjų ir trumpųjų balsių skyrimas iš klausos.</i></p>	<p><i>Parengiamieji rašto pratimai rankai ir akiai lavinti. Raidžių ir žodžių rašymas. Žodžių ir lengvų sakinių rašymas iš klausos ir nurašinėjimas. Lengvų sakinių sudarymas ir užrašymas.</i></p> <p><i>Didžiosios raidės po taško ir varduose; y, i, ū, u rašymas žodyje. Nosiniai linksnių galūnėse. Skiemuo. Žodžio kėlimas iš eilutės į eilutę.</i></p>
II skyrius, 10 val. per sav.	<p><i>Laisvas vaikų pasakojimas savo patyrimų, įspūdžių.</i></p> <p><i>Pasikalbėjimai žiūrinėjant piešinius ir paveikslus. Įvedamieji pasikalbėjimai į klasėje skaitomus dalykus.</i></p> <p><i>Atpasakojimas pagal duotus klausimus ir be jų. Eilėraščių mokymasis atmintinai, dramatinizavimas, inscenizavimas. Skaitytų straipsnelių turinio nagrinėjimas. Pasakojamosios tautosakos pasakojimas.</i></p> <p><i>Aiškaus ir garsaus kalbėjimo ugdymas. Vaikų kalbos trūkumų šalinimas.</i></p>	<p><i>Garsus ir tylus skaitymas vaikams artimo turinio straipsnelių, eilėraščių, tautosakos dalykų.</i></p> <p><i>Kablelio, šauktuko, klaustuko paisymas skaitant.</i></p> <p><i>Ilgųjų ir trumpųjų balsių bei dvibalsių taisyklingas tarimas.</i></p> <p><i>Savarankiškas skaitymas namie.</i></p>	<p><i>Trumpų sakinių sudarymas ir rašymas. Kolektyvus (su visa klase) matomo daikto aprašymas ir nesudėtingo įvykio pasakojimas raštu. Atsakinejimas raštu į duotus klausimus rašant ir nerašant. Pratinimas iš klausos taisyklingai rašyti žodžius su ilgaisiais ir trumpaisiais balsiais (i, y; u, ū, ū; e, ė, e; a, q), tikraisiais dvibalsiais (ai, au, ei, ie, uo, ui), sudėtiniais priebalsiais (dz, dž, c, č), su minkštinamuoju i prieš a, q, o, ū, ū ir su j. Kartojimas nosinių rašymo, atsakant į klausimą kq ir ko. Pratinimas rašyti galūnėje e, atsakant į klausimą kame. Pratinimas pasitikrinti, kur reikia rašyti b ar p, d ar t, g ar k. Įsiminimas kelių žodžių, turinčių šaknies nosinę (pavyzdžiui, žąsis, qžuolas, grįžo, drįso). Didžiųjų raidžių rašymo taisyklės. Garso ir raidės skirtumas. Balsiai, priebalsiai, dvibalsiai. Abėcėlės išmokimas atmintinai.</i></p>

Skyrius, val. skaičius	Kalbėjimas	Skaitymas	Rašymas
			<p>Žodis ir skiemuo. Pratinimas iš klausos surasti kirčiuotąjį žodžio skiemenį.</p> <p>Žodžių skirstymas į grupes pagal klausimus, į kuriuos jie atsako: kas? Koks, kokia? Ką veikia? (sykiu su tuo pastebėti, ką kurios grupės žodžiai reiškia, pasako – daikto vardą, būdą, veiksmą).</p> <p>Daiktavardžio, būdvardžio ir veiksmažodžio vardai. Kaip kinta žodžiai, atsakydami į klausimus: kas, ko, kam, ką, kuo, kame? Koks, kokio? ir t. t., kokia, kokios? ir t. t.; ką veikia, ką veikė ir t. t. Nurašinėjimai ir diktantai mokantis rašybos.</p>
III skyrius, 7 val. per sav.	<p>Laisvas vaikų pasakojimas savo įspūdžių, patyrimų. Pa-veikslų turinio atpasakojimas. Įdomesnių momentų iš vaikų skaitytų knygų ir laikraštėlių pasakojimas. Klasėje skaitytų dalykų nagrinėjimas, atpa-sakojimas. Dramatizavimas ir inscenizavimas. Eilėraščių sakymas. Mįslių minimas, patarlių ir priežodžių aiški-nimas. Taisyklingas tarimas kalbos garsų.</p>	<p>Garsus ir tylus skaitymas apsa-kymėlių, eilėraščių, tautosakos dalykų, didesnių beletristikos kūrinių ištraukų.</p> <p>Eiliuoto ir neeiliuoto teksto ryš-kaus ir dailaus skaitymo praty-bos (skiriamieji ženklai, žodžio ir logikos kirtis, balso taikymas turiniui).</p> <p>Savarankiškas skaitymas.</p>	<p>Sakinių sudarymas ir rašymas. Nesudėtingo įvykio atpasako-jimas raštu. Trumpo skaityto straipsnelio atpasakojimas raštu. Skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių rašyba: b, p; d, t; g, k; z, s; ž, š. Svarbesniųjų priešdėlių rašyba: į-, są-, san-, at-, ap-, už-, iš-, ir kt. Svarbesniųjų priesagų rašy-ba: -elė, -elis, -ybė, -ynas, -imas, -umas, -ūnas ir kt. Žodžių prie-saginė daryba. Žodžių su garsų įjunginiais: st-, sč-, št-šč, zd-zdž rašyba. Sudurtinių žodžių rašy-ba. Nosinių (q, ę, į, ū) rašyba, išskyrus dalyvius.</p> <p>Kaitomi ir nekaitomi žodžiai. Žodžio dalys: šaknis, priesaga, priešdėlis, kamienas.</p> <p>Linksniuojamosios kalbos dalys. Daiktavardis, būdvardis, įvardis, skaitvardis. Jų rūšys, giminės, skaičiai, linksniai. Linksniavi-mas (be įvardžiutinių lyčių).</p>

Skyrius, val. skaičius	Kalbėjimas	Skaitymas	Rašymas
			<p><i>Veiksmazodis, jo asmenys, skaičiai laikai. Asmenavimo tiesioginė nuosaka (be sudurtinių lyčių).</i></p> <p><i>Kalba ir sakiny. Taškas.</i></p> <p><i>Klausiamasis, šaukiamasis ir liepiamasis sakiny-klaustukas, šauktukas sakinio gale. Veiksny ir tariny.</i></p> <p><i>Nurašinėjimas ir diktantai mokantis rašybos. Išmoky eilėraščių rašymas iš atminties.</i></p>
<p>IV skyrius, 6 val. per sav.</p>	<p><i>Laisvas vaikų patyrimų ir įspūdžių pasakojimas. Pasikalbėjimai apie savarankiškai skaitytų knygų ir eilėraščių turinį. Įvedamieji pasikalbėjimai į klasėje skaitomus dalykus. Skaitomų dalykų gilesnis nagrinėjimas, apibūdinimas veikėjų savybių, jų elgesio motyvų.</i></p> <p><i>Suglaustas skaityto dalyko turinio pasakojimas, matyto įvykio pranešimas.</i></p> <p><i>Eilėraščio ir dailiosios prozos trumpų ištraukų deklamavimas atmintinai. Inscenizavimas ir dramatinizavimas.</i></p>	<p><i>Ryškus skaitymas įvairių poezijos ir prozos dalykų (žinomų autorių kūrybos ir tautosakos). Susipažinimas su žymesniais mūsų rašytojais: Donelaitis, Daukantas, Valančius, Baranauskas, Basanavičius, Maironis, Vaičaitis, Kudirka, Žemaitė, Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėda, Vaižgantas, V. Krėvė, Biliūnas, Vienuolis, A. Smetona, Simonaitytė, Mykolaitis-Putinas ir kt., paskaitant parinktas jų raštų ištraukas ir pateikiant vieną kitą charakteringą momentą iš jų biografijų.</i></p> <p><i>Dailiojo skaitymo technikos tobulinimas. Savarankiškas skaitymas.</i></p>	<p><i>Patirtų ir pergyventų įvykių pasakojimas raštu. Matyto daikto aprašymas. Pratinimasis rašyti laisvą rašinėlį. Praktinio pobūdžio raštai: laiškai, prašymai, sąskaitos, pašto perlaidos ir kt.</i></p> <p><i>Išieitojo gramatikos kurso kartojimas ir gilinimas: balsiai, priebalsiai, dvibalsiai ir jų rūšys; kirtis ir priegaidė; žodžio dalys; kaitomosios kalbos dalys (linkniuojamosios su įvardžiutinėmis lytimis, asmenuojamoji – veiksmazodis su visomis nuosakomis, sudurtiniais laikais ir sangrąžinėmis lytimis).</i></p> <p><i>Dalyviai ir jų rašyba. Pusdalyviai. Padalyviai. Nekaitomosios kalbos dalys.</i></p> <p><i>Ištisinis sakiny. Veiksny ir tariny. Antrininkės sakinio dalys. Kablelis ištisiniame sakinyje. Sudėtinių sakinių supratimas. Paprasčiausi kablelio atvejai sudėtiniame sakinyje. Tiesioginė kalba. Pratinimas jų išskirti.</i></p> <p><i>Atmintinai išmoky eilėraščių ir prozos dalykų rašymas.</i></p>

Skyrius, val. skaičius	Kalbėjimas	Skaitymas	Rašymas
V skyrius, 5 val. per sav.	<p>Klasėje skaitytų dalykų nagrinėjimas: veikalo idėjos supratimas, veikėjų apibūdinimas. Dramatizavimas ir inscenizavimas. Suglaustas ilgesnio veikalo turinio pasakojimas. Pranešimas klasėje pagal susidarytą planą apie įvykusią išvyką, iškylą ar kurio kito uždavinio savarankišką įvykdymą.</p>	<p>Tylus ir garsus skaitymas mūsų poezijos ir prozos pavyzdžių. Parinktos vietos iš Donelaičio „Metų“, Daukanto „Būdo“, Valančiaus „Vaikų knygelės“, „Palangos Juzės“, „Antano Tretininko pasakojimų“, Baranausko dainų ir „Anykščių šilelio“, Maironio ir kt. Skaitomų autorių trumpos biografijos. Apsakymėliai ir eilėraščiai iš kovų dėl Lietuvos Nepriklausomybės. Dailiojo skaitymo technikos tobulinimas. Pasirinktųjų poezijos ir prozos pavyzdžių mokymasis atmintinai. Savarankiškas skaitymas.</p>	<p>Patirtojo dalyko atpasakojimas (raštu, be plano). Lengvi, savarankiški rašiniai nagrinėta tema. Rašiniai pagal duotąjį planą. Kolektyvus (visos klasės) rašinio planavimas ir rašymas pagal planą. Laisvi rašiniai. Praktikos reikalų raštai (IV skyr. Programoj nurodytų dalykų kartojimas ir papildymas). Sistemingas garsų ir lyčių mokslo (fonetikos ir morfologijos) pakartojimas. Išeitų rašybos dalykų gilinimas. Atmintinai išmoktų dalykų rašymas. Kalba ir raštas. Tarmė ir bendrinė kalba.</p>
VI skyrius, 5 val. per sav.	<p>Pasikalbėjimai skaitytų dalykų ir gyvenamojo momento temomis. Suglaustas skaityto dalyko turinio atpasakojimas. Atmintinai išmoktų eilėraščių ir prozos dalių dalykų sakymas. Dramatizavimas ir inscenizavimas. Pranešimai klasėje pagal sudarytą planą apie įvykusią iškylą, išvyką ar kurio kito uždavinio savarankišką įvykdymą. Diskusijos skaitytų dalykų temomis. Supažindinimas su daina, pasaka, sakme (legenda), mįsle, patarle, priežodžiu, tautosaka. Susipažinimas su epu, lyrika, drama. Ritmo ir rimo supratimas.</p>	<p>Garsus ir tylus skaitymas mūsų tautosakos pavyzdžių ir rašytojų kūrybos ištraukų: iš Basanavičiaus „Aušros“ Prakalbos ir kt., Kudirkos „Tėvynės Varpų“, „Tilto atsiminimų“ ir kt., Vaižganto „Pragiedrulių“ (Alaušo Varpas, Lietuvos žodis, Vilniaus pasaka), Smetonos raštų (Mokslą beinant, Žalgirį atminus), Žemaitės „Marčios“, Šatrijos Raganos „Vincio Stonio“, Lazdynų Pelėdos „Motulė paviliojo“, Biliūno, Vienuolio, Vincio Krėvės, Simonaitytės, Mykolaičio-Putino ir kt. Skaitomų autorių trumpos biografijos. Apsakymėliai ir eilėraščiai iš kovų dėl Lietuvos Nepriklausomybės. Naujausieji poezijos ir prozos pavyzdžiai. Dailaus skaitymo technikos tobulinimas. Parinktųjų poezijos ir prozos pavyzdžių mokymasis atmintinai. Savarankiškas skaitymas.</p>	<p>Skaityto ir patirto dalyko atpasakojimas raštu. Savarankiški rašiniai duotąja tema. Rašinių planavimas ir rašymas pagal planą. Reikalų raštai. Trumpas sintaksės kursas: ištisinis sakinybės ir jo dalys; sudėtinis sakinybės ir jo rūšys; tiesioginė ir netiesioginė kalba; skyryba. Išeitų rašybos dalykų gilinimas.</p>

Taigi gramatikos temos įtrauktos į rašymo ir skaitymo temas. Prie rašymo temų aiškinami ir morfologijos, ir skyrybos dalykai, net antrųjų metų fonetikos temas pateikiamos kaip rašymo dalykai: *Garso ir raidės skirtumas. Pratinimas iš klausos surasti kirčiuotąjį žodžio skiemenį* (PMPP 1939: 6). O mokant skaitymo temų raginama atkreipti dėmesį (skaitant) į skyrybos ženklus.

Iš 4 lentelės skiltyse pateiktų kalbos temų matyti, kad beveik viso kalbos kurso pagrindų reikia mokyti per pirmuosius trejus mokymo metus, ketvirtaisiais metais kalbos žinios turi būti gilinamos ir plečiamos. Pirmaisiais metais daugiausia dėmesio skiriama taisyklingai tarti, rašyti ir skyrybos pagrindams. Antraisiais metais, programos autorių nuomone, turi būti toliau ugdoma taisyklinga tartis, mokoma taisyklingos rašybos pagrindų, pradedama mokyti fonetikos ir nustatyti kirčiuotąjį skiemenį. Trečiaisiais metais svarbus taisyklingos bendrinės kalbos tarties ugdymas, toliau siūloma mokyti sudėtingesnių rašybos atvejų, supažindinti su žodžio dalimis, mokyti kalbos dalių, pradėti mokyti skyrybos ženklų ir sakinių dalių. Ketvirtaisiais metais jau nėra tarties ugdymo temų, tačiau kartojamos išmoktos fonetikos temos ir supažindinama su kirčiu ir priegaide. Programoje teikiamos išmoktų kalbos dalių kartojimo temos (gilinamos žinios apie jas, mokoma kitų kalbos dalių). Toliau – skyrybos ir sintaksės mokymo temos. Penktaisiais metais kalbos mokymo temų pateikiama jau nedaug: daugiausia kartojimas (fonetikos, kalbos dalių ir rašybos). Naujos temos: kalba ir raštas, tarmė ir bendrinė kalba. Šeštaisiais metais mokytojai daugiausiai dėmesio turėtų skirti sintaksei ir skyrybai (sudėtinių ir vientisinių sakinių skyryba, tiesioginė ir netiesioginė kalba; rašybos taisyklių kartojimas). Penktaisiais ir šeštaisiais metais programos sudarytojai daugiau programos temų skiria literatūros teorijai ir istorijai.

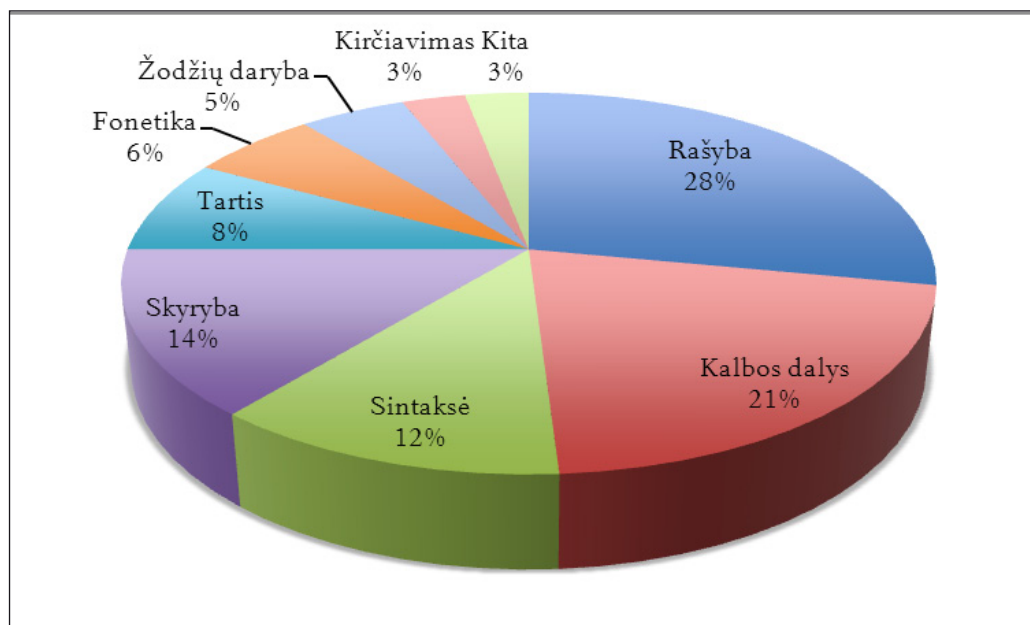
5 LENTELĖ. Pradinės mokyklos lietuvių kalbos programos temų pasiskirstymas

Skyrius	Temos
I skyrius	<p>Tartis:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Vaikų kalbos stambesnių trūkumų lyginimas.</i> 2. <i>Ilgųjų ir trumpųjų balsių skyrimas iš klausos.</i> <p>Rašyba, skyryba:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Didžiosios raidės po taško ir varduose.</i> 2. <i>y, i; ū, u rašymas žodyje.</i> 3. <i>Nosiniai linksnių galūnėse.</i> 4. <i>Žodžių kėlimas iš eilutės į eilutę.</i>
II skyrius	<p>Tartis:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Aiškaus ir garsaus kalbėjimo ugdymas.</i> 2. <i>Ilgųjų ir trumpųjų balsių bei dvibalsių taisyklingas tarimas.</i> <p>Rašyba:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Ilgųjų balsių.</i> 2. <i>Dvibalsių.</i> 3. <i>Sudėtinių priebalsių.</i> 4. <i>Minkštumo ženklas i prieš balsius.</i> 5. <i>Skardžiųjų priebalsių porų skyrimas.</i> 6. <i>Nosinės žodžio šaknyje.</i> 7. <i>Didžiųjų raidžių.</i>

Skyrius	Temos
	<p>Fonetika, kirčiavimas:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Garso ir raidės skirtumas. 2. Balsiai, priebalsiai, dvibalsiai. 3. Abėcėlė. 4. Kirčiuoto skiemens nustatymas. <p>Kalbos dalys:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Žodžių skirstymas į grupes pagal klausimus. 2. Daiktavardis, būdvardis ir veiksmažodis. 3. Linksniavimas pagal klausimus.
III skyrius	<p>Tartis: Taisyklingas tarimas bendrinės kalbos garsų.</p> <p>Rašyba:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Priebalsių rašyba. 2. Priešdėlių rašyba. 3. Priesagų rašyba. 4. Žodžių su garsų junginiais rašyba. 5. Sudurtinių žodžių rašyba. Nosinių rašyba. <p>Žodžių daryba:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kaitomi ir nekaitomi žodžiai. 2. Žodžio dalys. <p>Kalbos dalys:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Daiktavardis, būdvardis, įvardis, skaitvardis. 2. Jų rūšys, giminės, skaičiai, linksniai. 3. Linksniavimas. 4. Veiksmažodis, jo asmenys, skaičiai, laikai. 5. Asmenavimo tiesioginė nuosaka. <p>Skyryba, sintaksė:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Taškas. 2. Klaustukas, šauktukas sakinio gale. 3. Veiksnyis ir tarinys.
IV skyrius	<p>Fonetika, kirčiavimas. Kartojimas:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Balsiai, priebalsiai, dvibalsiai ir jų rūšys. 2. Kirtis ir priegaidė. <p>Žodžių daryba: žodžio dalių kartojimas.</p> <p>Kalbos dalys. Kartojimas:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kaitomosios kalbos dalys (linksniuojamosios su įvardžiuotinėmis lytimis, asmenuojamoji – veiksmažodis su visomis nuosakomis, sudurtiniais laikais ir sangrąžinėmis lytimis). 2. Dalyviai. 3. Pusedalyviai. 4. Padalyviai. 5. Nekaitomosios kalbos dalys. <p>Rašyba: dalyviai ir jų rašyba.</p>

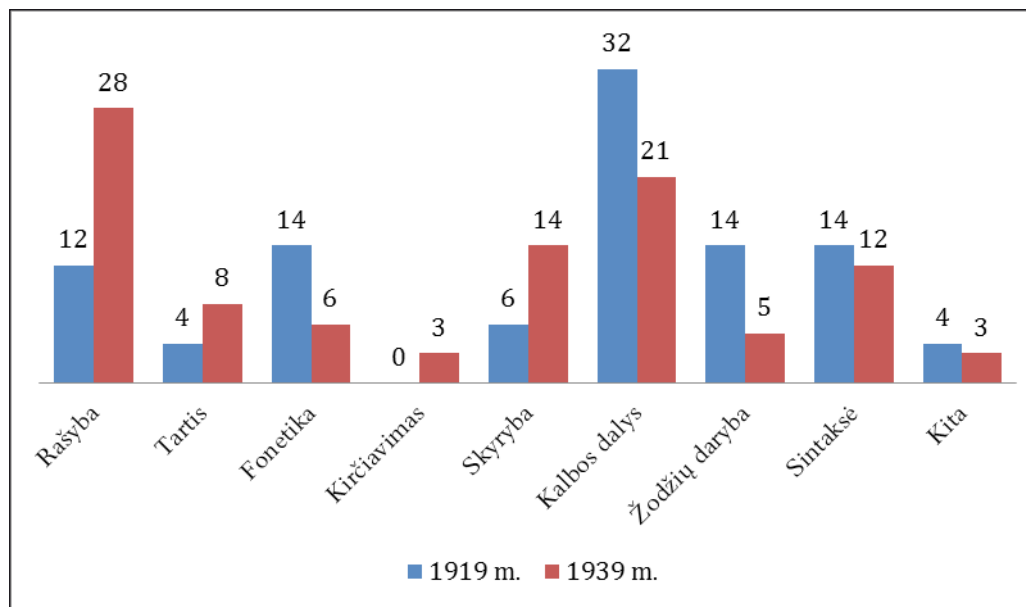
Skyrius	Temos
	Sintaksė (sakinio dalys), skyryba: <ol style="list-style-type: none"> 1. Ištinis sakiny. 2. Veiksny ir tariny. 3. Antrininkės sakinio dalys. 4. Kablelis ištiniam sakinyje. 5. Sudėtiniai sakiniai. 6. Paprasčiausi kablelio atvejai sudėtiniam sakinyje. 7. Tiesioginė kalba, pratinimas ją skirti.
V skyrius	Fonetika: Kartojimas. Kalbos dalys: Kartojimas. Rašyba: Išėitų dalykų gilinimas. Kita: <ol style="list-style-type: none"> 1. Kalba ir raštas. 2. Tarmė ir bendrinė kalba.
VI skyrius	Sintaksėir skyryba: <ol style="list-style-type: none"> 1. Ištinis sakiny ir jo dalys. 2. Sudėtinis sakiny ir jo rūšys. 3. Tiesioginė ir netiesioginė kalba. 4. Skyryba. Rašyba: Išėitų rašybos dalykų gilinimas.

Apskaičiavus visų šešerių metų temas procentais matyti, kad pradinėje mokykloje mokant lietuvių kalbos daugiausia dėmesio buvo skirta rašybai ir kalbos dalims (žr. 2 pav.), taip pat skyrybai ir sintaksei. Kitoms temoms (tarčiai, fonetikai ir žodžių darybai) skirta mažiau programos temų.

2 PAV. 1939 m. Pradinės mokyklos lietuvių kalbos programos temų santykis procentais

Palyginus 2 paveikslo diagramoje pateiktus duomenis su 1919 m. programos temų diagrama (žr. 3 pav.), matyti tokie skirtumai: naujojoje programoje daug daugiau dėmesio skirta rašybai, skyrybai ir tarčiai. Yra kirčiavimo temų, kurių nebuvo 1919 m. programoje.

3 PAV. 1919 m. ir 1939 m. lietuvių kalbos mokymo programų temų palyginimas

Taigi 1939 m. programa, parengta, kai buvo patvirtintas šešerių metų pradinis mokymas, jau skyrėsi nuo ankstesnių programų, tad akivaizdu, kad reikėjo ir programą atitinkančių naujų vadovėlių. Šios programos sandara rodo susiformavusią tokią pradinių mokyklų lietuvių kalbos mokymo struktūrą: rašyba, kalbos dalys, sintaksė ir skyryba, žodžių daryba, tartis, fonetika ir kirčiavimas.

IŠVADOS

1915–1939 m. Lietuvoje buvo pradėtos kurti švietimo draugijos, sparčiai plito lietuviškos spaudos leidyba, mokyklų vadovėliais ėmė rūpintis Lietuvių mokslo draugija. 1922 m. lietuvių kalbos vartojimo sritis ir funkcijas išplėtė lietuvių kalbai suteiktas valstybinės kalbos statusas.

Vadovėlių, programų ir recenzijų rašymas buvo pristabdytas Pirmojo pasaulinio karo, tačiau jau 1915–1917 m. buvo sukurti net du lietuvių kalbos mokymo programų projektai, kuriuose ėmė ryškėti lietuvių kalbos mokymo gairės.

Vadovėliai buvo rašomi remiantis oficialiai patvirtintomis pradinių mokyklų programomis (1919 m. ir 1939 m.): 1919 m. Pradinių mokyklų lietuvių kalbos mokymo programa buvo parengta ketveriems mokymo metams, joje daugiausia dėmesio buvo skirta kalbos dalims mokyti, tačiau buvo ir daug kitų temų (žodžių darybos, sintaksės, rašybos, tarties, fonetikos ir skyrybos); 1939 m. programa buvo šešerių metų – joje atsirado naujų temų, pavyzdžiui, kirčiavimo, kitų temų (pavyzdžiui, rašybos, skyrybos ir tarties) buvo siūloma mokyti išsamiau.

Iš 1939 m. lietuvių kalbos programos temų matyti jau nusistovėjusi pradinės mokyklos lietuvių kalbos mokymo struktūra (rašyba, kalbos dalys, sintaksė ir skyryba, žodžių daryba, tartis, fonetika ir kirčiavimas); ji atsispindėjo ir to meto lietuvių kalbos vadovėliuose.

1915–1939 m. lietuvių kalbos mokymo programos ir jų recenzijos atliko bendrinės kalbos funkcijų sklaidos vaidmenį ir diegė bendrinės kalbos ugdymo kriterijus. Programų ir jų recenzijų tyrimas atskleidė tuo laikotarpiu suformuotą sampratą, kad pradinės mokyklos lietuvių kalbos vadovėliai a) turi būti parašyti taisyklinga kalba (kalbos grynumo kriterijus), b) turi būti vaikams suprantami (aiškumo kriterijus), c) mokyti taisyklingos rašybos ir tarties (taisyklingumo kriterijus), – ir taip ugdyti bendrinę kalbą.

ŠALTINIAI

- Jablonskis J. [Petras Kriaušaitis] 1901: *Lietviškos kalbos gramatika*, Tilžė: spausdinta pas Otto v. Mauderode.
- Jablonskis J. [Rygiškių Jonas] 1911: *Lietuvų kalbos sintaksė*, Seinai: „Šaltinio“ knygynas.
- Jablonskis J. [Mokytojas] 1915 [1933]: Dėl lietuvių kalbos programos. – *Lietuvos balsas* 4. *Jablonskio raštai* 2. *Švietimo reikalai*. Red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 57–58.
- Jablonskis J. [R. J.] 1920: A. Jakučionis. **Kelias į šviesą, skaitymo ir rašymo mokslas. Aštuntas** pataisytas leidimas. Kaina 3 auks. 50 sk. Tilžė, 1920. – *Švietimo darbas* 10, 45–57.
- Jablonskis J. 1920a: J. Damijonaičio „Lietuvių kalbos gramatika“: – *Lietuva* 164, 2–3; 165, 2.
- Jablonskis J. [Rygiškių Jonas] 1922: *Lietuvių kalbos gramatika*: vid. mokslo įstaigoms. 2-asis leid. Kaunas; Vilnius: „Švyturio“ b-vė.
- Jablonskis J. [Rygiškių Jonas] 1928: *Linksniai ir prielinksniai ir jų vartojimas mūsų kalboje: jų vartojimas mūsų kalboje*, Kaunas: „Sakalo“ b-vė.
- LD 1915: Lietuvių delegacija in žm. šviet. ministerij. – *Vairas* 19, 310.
- LKP 1909 Lietuvių kalba žemesniosiose mokyklose ir lietuvių kalbos mokytojai. – *Mokykla* 2, 1–2.
- Lomanas P. 1930: *Pradžios mokyklų įstatymai. Taisyklės, instrukcijos, aplinkraščiai ir programos*, Kaunas.
- Murka J. 1920: Atviras laiškas A. Jakučioniui. – *Mokykla ir gyvenimas* 4 (viršeliuose).
- Murka J. 1923: Mašiotas Pr. Ašakaičio abėcėlė. Tilžė, 1921. – *Švietimo darbas* 3–4, 268–270.
- PLK 1906: Pavyzdinis lietuvių kalbos mokymo programos žemesnėms ir vidutinėms mokslo įstaigoms Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gub. – *Vilniaus žinios*, 1906, gegužės 10 (23), Nr. 99 (417), 1.
- PMLP 1919: Pradedamųjų mokyklų laikinoji programa. – *Švietimo darbas* 1 (priedas).
- PMP 1940: *Pradžios mokyklos programos*, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys.
- PMPP 1939: *Pradinės mokyklos programos*. Švietimo ministerio patvirtintas projektas. Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė.
- RP 1920: Lietuvių kalba (ir pasaulio literatūra). Švietimo Ministerijos bendrojo lavinimo mokyklos. Reformos projektas. – *Švietimo darbas* 6–7, 24–25
- VMP 1937: *Vidurinių mokyklų programos (projektai)*, Kaunas: „Spindulio“ bendrovės spaustuvė.

LITERATŪRA

- Buivydienė V. 2011: Lietuvių kalbos mokymas XX a. pradžioje: pirmosios lietuvių kalbos mokymo programos ir to laikotarpio vadovėliai. – *Naujausi kalbų ir kultūrų tyrimai. Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvai* 4, Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija; UAB „Petro ofsetas“, 183–223.

- Buivydienė V. 2013: *XX amžiaus pirmosios pusės pradžios mokyklų gimtosios kalbos vadovėlių turinio ir kalbos norminimo bruožai*. Daktaro disertacija, Vilnius.
- Bukauskienė T. 1989: *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.* Vilnius: LTSR liaud. Švietimo m-ja.
- Bukauskienė T. 1995: *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.*, Trečias, papildytas leidimas, Vilnius: Leidybos centras.
- Čepaitienė G. 2010: Jonas Jablonskis – varpininkas (Mintauja, ėjimas į *Varpą*). – *Kalbos kultūra* 83, 30–43.
- Jagminienė J. 2013: Inteligentai – pirmieji lietuviškų vadovėlių autoriai. Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-02-08-jurate-jagminiene-inteligitai-pirmieji-lietuvisku-vadoveliu-autoriai/95146> (žiūrėta 2013 04 17).
- Karčiauskienė M. 2000: Lietuviškų elementorių raida. – *Lietuviški elementoriai*, Kaunas: Šviesa, 11–75.
- Karčiauskienė M. 2002: Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties raidos bruožai: 1863–1918 m. – *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis. XIX a. antroji pusė–XX a. pradžia. Antologija*. Sud. M. Karčiauskienė, Kaunas: Šviesa, 9–25.
- Mikulėnienė D. 1998: Valstybinės kalbos statusas *de jure* ir *de facto*: jo įgyvendinimo ir tvarkybos problemos. – *Valstybinė kalba ir integracija (Estija, Latvija, Lietuva): seminario tezės*, Vilnius, 7–8.
- Paškevičiūtė-Kundrotienė E. 2009: LMD leidybinė veikla. – *Mokslo ir technikos raida* 1(1), 124–138.
- Piročkinas A. 1977: *Prie bendrinės kalbos ištakų: J. Jablonskio gyvenimas ir darbai 1860–1904*, Vilnius: Mokslo.
- Piročkinas A. 2011: Erškėčiuotu keliu lydėjo kalbą į mokyklą (2). – *Mokslo Lietuva* 1 (445), 5–11.
- Pukienė V. 1994: *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė.
- Pupkis A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Salienė V. 2009: *Lietuvių kalbos didaktikos raida*, Vilnius: Vilniaus pedagogikos universitetas.
- Vainiutė M. 2010: Lietuvių kalbos kaip valstybinės statusas: pagrindiniai aspektai. – *Jurisprudencija* 4(122), 25–41.
- Zinkevičius Z. 1992: *Lietuvių kalbos istorija 5: Bendrinės kalbos iškilimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius Z. 1993: *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Gauta 2015 04 07
Priimta 2015 09 25